

lenség. A többlet nagyszerűsége, a nagyság foka ezt többé nem engedi meg. Az etikum eredményesen hat vissza az etnikumra!"

Ennyi az egész. Egymillió magyar sárga üzeni az odaáti tizenegynek: maradjon meg velünk Ady-hűségében, Ady-igazában, mert ez és ennyi az emberiség magyar világmondani-
valója. Ady volt és marad az „ember az embertelenségben”. És ehhez kell igazodnia mindennek és mindenkinek!

BENJÁMIN LÁSZLÓ:

Azt hiszem, hogy Ady jelentősége — az egész 700 éves magyar irodalomra és költészetre gondolok — sokkal nagyobb, mint amekkora a hatása, akár a mai olvasóra, akár a mai irodalomra. Ady közvetlen hatásáról alig beszélhetünk, sem a kortárs irodalomban, sem az őt követő nemzedékekben. Tudniillik bármennyire egyszeri volt is minden nagy költő vagy nagy író, olyan egyszeri jelenség mégsem volt több a magyar költészetben, mint Ady. Ő olyan különös keveréke a kornak magának, a művészi hatásoknak, a társadalmi hatásoknak, s mindaz ami abból Ady és Ady költészete lett, annyira egyedülálló, azt hiszem nemcsak a magyar költészetben, hanem általában az egész kortárs költészetben és a szimbolizmusban is, gondolom, ami tényleg csak azt eredményezhette, hogy — arról nem is beszélek, hogy egyenrangú — jelentős követője sem lehetett.

Legfeljebb a költői magatartása az, ami hatóerő maradt, még azoknak a költészetében is, akik meglehetősen eltávolodtak tőle eszközökben és hangban. Éppen a magatartásban vállalták az ő folytatását. Például József Attila vagy Illyés. Valamennyien a magyar sorskérdésekbe akartak beleszólni, közvetlenül, költői eszközökkel. Persze, az a magatartás, amit Ady úgy fejezett ki, hogy „Soha-soha hites Vágyban, Soha-soha vetett ágyban” — ez a megszakítatlan őrség a strázsán valóban csak József Attilánál volt elég erős, nála sem olyan mértékben, mint Adynál. Persze ez nem csak József Attilán múlott, hanem már a koron is. Azért az a század eleji nagyon gyatra és nagyon furcsa liberalizmus közrejátszott abban, hogy Ady tényleg ebben az örök harcos állapotban lehetett. Mert akkor még az ő ellenfelei nem gondoltak arra, hogy meg is lehet fojtani valakit. Ők még akkor csak azt gondolták, hogy útni kell, gyalázní kell, de még a megfojtásra nem gondoltak. Ez későbbi vívmány már. Ugye? Hát mikor arról beszéltem, hogy mennyi mindenből tevődött össze Ady, erre is gondoltam, hogy megvolt a lehetősége a harcot megharcolni, és megvolt a lehetősége arra, hogy Tiszát „Úrnak, magyarnak egyként rongyrukk” nevezze.

Egyebek közt ez Adynak a jelentősége a maga korában, mert a Nyugat Ady nélkül, egy nagyon is szűk körű esztétikai forradalom volt. A politikai forradalmat, a társadalmi forradalmat egyedül Ady jelentette benne. Legfeljebb még nála jóval halkabban és nem olyan titáni erővel Juhász Gyulát mondhatnám és prózában Móriczot, bár Móricz sem volt az, ami Ady. Móricz is egy katona volt abból a seregből, ahol Ady kiemelkedő és óriási vezér volt. Na most végeredményben az Ady-magatartás. Az Ady-magatartás azért tovább élt, nem olyan módon, ahogyan Adynál, ebben azt hiszem a kor, az őt követő kor is ludas azért, mert egyszerűen nem volt lehetőség és mód rá, úgy fellépni, ahogy Ady fölléphetett. Mert voltak itt később is, akik azért azt a politikai harcot, amit Ady megvívott, maguk is csinálták. Most költőkre gondolok, akik költői eszközökkel próbálták ezt. Volt egy kis sereg itt a két háború közt is Magyarországon, de nem Adyk. Nem is volt mód rá, hogy Adyk legyenek.

Adytól és is csak a magatartás példáját kaptam. Amikor én verselni kezdtem, akkor Ady hangján nem lehetett megszólalni, csak egy bizonyos fajta magatartást vettem hát át tőle és az igényt, hogy azt, ami valahol a 18. század végén elkezdődött, mondjuk Csokonainál, azt a költői, politikai harcosmagatartást, ami aztán Petőfiben, majd Adyban csúszosodott ki, hát ezt a magam szerény képességei szerint csináljam. Természetesen már sokkal erősebben József Attila, mint Ady hatása alatt. Nem úgy van az, hogy az ember egész életében ugyanazokat, és egyformán érzi magához közel. Én nagyon szeretem Aranyt és nagyon nagyra becsülöm, Ady is nagyon nagyra becsülte. Neki muszáj volt szembefordulni vele, mert az egyik történelmi és irodalomtörténeti hivatása volt, hogy a kanonizált Aranyt ledöntse trónjáról. De vannak élethelyzetek, amikor hirtelen közelebb kerül egy költő az emberhez, aztán vannak más körülmények, amikor eltávolodik újra. Adyval gyerek koromban, olyan 15—16 éves koromban találkoztam először. Még akkor nem volt teljes Ady-kiadás, csak úgy kölcsönkönyvtárból a régi kiadású könyveit olvastam. Mégcsak nem is a legjobb könyvével

kezdem. A *menekülő élet* volt az első Ady-könyv, amit olvastam. Nekem, aki gyerek koromtól Petőfin nevelkedtem, nagyon nagy szenzációt jelentett Ady, de azért akkor is távol állt tőlem. Ady szimbolizmusa, mítoszteremtése tőlem távol állt valóban, kezdettől fogva. Hozzám inkább a Petőfi, Arany, Illyés egyszerűbb, közvetlenebb nyelve, szerkesztési módja, logikája állt közel. És József Attiláé természetesen, úgyhogy ilyen formán én tényleg nem érzem magam ebből a szempontból Ady adósának. Megmondom őszintén, Adayval úgy voltam, hogy amikor tragikus helyzetben éreztem magam, a háború alatt, az ötvenes években, akkor újra meg újra hozzá fordultam. De mindig hiányoltam is nála azt, amit például mindenki másban megtaláltam, az oldottabb verseket, szóval az oldottabb, harmonikusabb oldalát. Egy kicsit csinálta is a szerepet magának, az átkozott költőt, tudja, ez az érzésem róla. Amikor közelemben éreztem, akkor viszont éppen a tragikusságával került közel hozzám. Szóval nagyon a magaménak éreztem a háború alatt és az 56 körüli időkben. Fiatalságomat leszámítva, mikor végigolvastam mindent, amit találtam, felnőtt koromban ez a két időszak volt az, amikor én magam közel kerültem hozzá.

Hogy hogyan lehetne jobban megszerettetni a mai ifjúsággal? Hát nézze, az természetes folyamat, hogy bármilyen nagy költőről van szó, és bármennyire zászló volt is a maga idejében és a maga nemzedékének, az a nagy, roppant erős hatás, ami Adyé volt, az kopik az idők változásával, és hogy a zászló már nem zászló. De itt nemcsak erről a természetes kopásról van szó, ebben ahogy céloztam is rá Petőfiről szóló cikkemben, azt hiszem, hogy nagyon sok bűne van az iskolának, és hát magának ennek a 20 éves folyamatnak, ami bizony nagyon sokszor kompromittálta mindazt, ami forradalmiság volt. Révai vulgarizált és leszűkített. Most mire ez lekerült a diákokhoz, mi is lett belőle? Utaltam rá, hogy egy ilyen mintaelemzést hallottam a rádióban egyszer. S megdöbbentő volt számomra, hogy teljesen áthangolták az Ady-verset, A havasok és Riviérát annak a kornak a politikai szólamaire. Úgyhogy mire ez kielemeződött, addigra a legközönségesebb, aznapi újságokban olvasható szólások jöttek ki Ady Endréről. Egyszerűen elriasztották tőle a gyerekeket, mert csináltak belőle egy rákosista, révaista napi politikust. A költői értékek teljesen elsikkadtak. Azért Ady nem csak politikus volt, azonkívül még valami más is volt. Így aztán sikerült, legalábbis 57-ig az iskolában tönkretenni Adyt. Nem tudom, egyébként most mit csinálnak vele, jobb-e a helyzet? De addig a fiatalokat teljesen elriasztották tőle, egyébként ez nem csak Adyra vonatkozik, hanem József Attilára, Petőfire is. Az utódoknak, különösképpen azoknak az utódoknak, akik valóban egészen testközelségben érzik, volna az a dolguk, hogy helyreállítsák a valóságos képet, a bonyolult képet és a teljes képet Adyról, mint ahogy folynak most kísérletek, hogy a Petőfi-kép részben elanekezdődtébe, részben pedig szintén vulgarizált figurájának helyébe tegyék ennek az egyszerűségében is nagyon bonyolult embernek, költőnek a valóságos alakját. Adynál még inkább ez a helyzet.

Az Ady-kérdés számomra nagyon érdekes volt. Megjelent egy magyar antológia olaszul, egy 20. századi magyar antológia. De Micheli csinálta. Amikor itt járt, érdekeltünk, hogy hogyan fogadták. Azt mondta, hogy Adyt meglehetősen tartózkodóan, magyar D'Annunzionak nevezték. Ezt én úgy értettem, hogy mint D'Annunziót, szecessziósnak, kicsit megjátszottnak tartják.

Na most már kérdés az, hogy mit lehet Adyból, hogyan lehet Adyt, a jelentős Adyt elfogadtatni, vagy akár megismertetni a külföldiekkel? És itt megint visszatérek arra, hogyan lett itt Magyarországon Ady. Én nem tudom, hogy azt a tényleg sajátágosan magyar és egyszeri képződményt, ami Ady volt, hogyan lehet azt egyszerűt visszaadni idegen nyelveken, történelmi ismeretek nélkül. Másrészt pedig egyszerűen érdekessé tenni. Most az érdekességet nem rossz értelemben, hanem jó értelemben, nem a Veres Péter-i érdekesség értelmében értem, hanem úgy, hogy érdekli-e az embereket egyáltalán. Azt gondolom, hogy még itt Keleten is, csak az a szűk kör tudja, hogy itt miről van szó, amelyiknek valami kapcsolata volt, valamilyen szellemi-történelmi kapcsolata volt a monarchiával és Magyarországgal.

Az utolsó kérdésre nagyon nehéz felelnem két okból. Az egyik ok az, hogy amit a világirodalomból és a kor világirodalmából ismerek, különösen a költészetéből, az elég esetleges, mert az csak annyi, amit fordításból ismerek. A másik az, hogy az összemérések szintén nagyon esetlegesek. Én csak azt tudom mondani, hogy Ady kétségkívül a magyar költészetnek egyik nagy csúcsa, tényleg olyan, amilyen 4–5 ha van a magyar költészetben. Lehet, hogy a századnak legnagyobb költője, nem mernék határozottan lenni. Nézze, egyszer vitatkoztunk, régen, nagyon régen barátaimmal, hogy ki volt a legnagyobb magyar költő. Csodálatosképpen én akkor Vörösmartyra esküdtem, a másik Petőfire és a harmadik Aranyra. Aztán megállapítottuk, hogy ha nem akarjuk veredéssel eldönteni, akkor meg kell állapítanunk, hogy mind a három nagyon nagy költő volt, és nem lehet ranglistát állítani. Hozzá tudom venni még Cso-

konait, mert ő nagyon nagy költő volt, szintén nagyon méltatlanul nem olvasottak, sőt alig értékeltnek tartom. És Adyt és József Attilát. Itt meg kell mondanom, hogy annak ellenére, hogy én József Attila követője voltam, és maradtam. Adyt nagyobb költőnek tartom, teljesebb költőnek tartom József Attilánál, annak ellenére, hogy József Attilában vannak olyan vonások, amik Adyból hiányoznak. Pontosan a kedves vonásokra gondolok, amik Adyból hiányoznak.

GARAI GÁBOR:

Különböző kérdések érkeztek hozzám Adyról. Az első úgy szól, hogyan látom ma Ady jelentőségét, hatását a mai olvasóra és a mai irodalomra. A kérdést, azt hiszem, ketté kell választanom. Jelentőségét másképp látom, mint hatását, akár az olvasóra, akár a mai irodalomra. Úgy érzem, hogy jelentősége semmit sem veszített régi erejéből, és biztos vagyok benne, hogy lesz, talán nemsokára lesz reneszánsza, vagy hogy rossz ízü szót használjak: divatja Adynak.

A hatásáról már másképp beszélhetnék. Úgy hiszem, hogy latensen jelen van Ady hatása a mai irodalom igen sok alkotójának a művében, mégpedig elsősorban azoknak a művében, így vagy úgy, akik az irodalom társadalmi elkötelezettségét ma is vállalják, bár ez nem látszik nagyon sikkesnek napjainkban. Tehát a hatása, ha nem is stílus-hatása — ami különben Adynál mindig veszélyes, őt büntetlenül stílusában követni soha nem lehetett — a mélyebb hatása, az elkötelezettségének a hatása, ha talán nem is tömegmérétekben, de mégis a mai irodalom legfontosabb, leg többre vállalkozó áramlatában jelen van. Az olvasókra tett hatása, megint más probléma. Úgy hiszem, hogy az olvasóknál valóban arról lehet beszélni — teljesen leegyszerűsítve a kérdést —, hogy nincs most éppen divatban. Sokan úgy érzik, hogy az a magas hőfok, amin Ady versei izzanak, mintha távol állna a mai ember rezignáltabb, vagy mondjuk, intellektuálisabb, tündöbb, kritikusabb szemléletétől. Mindamellettt ismerek sok olyan embert is, és azt hiszem, hogy nem csak az én ismerőseim körében, hanem országwide sokan vannak, nem csak öregek, nem csak Ady irodalmi emlíőin nevelkedtek, hanem mások is, akik őszintén szeretik és akiket lelkesíteni tud és tűzbe tud hozni, csak talán nem ezek hallatják leginkább a hangjukat.

A második kérdés úgy szól, hogy eleven hatóerő-e irodalmunkban, alakuló társadalmunkban Ady életműve? Az az érzésem, hogy az első kérdésre adott válaszomban már lényegében erre is megfelelttem, legfeljebb még annyit tennék hozzá, ami alakuló társadalmunkat illeti, hogy ebben feltétlenül itt van Ady életműve. Hát azért emlékezünk vissza arra, hogy a felszabadulás után Adynak milyen új kultusza támadt, és ez nem volt mesterséges kultusz, hanem felszabadult öröme annak, hogy az egész Adyt, a teljes Adyt fogadhatjuk magunkba. Igaz, hogy aztán volt egy időszak, amikor túlhangsúlyoztuk a politikus Adyt, és akkor meg a szerelmes vagy a „dekadens”, vagy az istenes Adyt nem tehetjük magunkévá. Talán abban, hogy a köztudatban vagy a közéletben egy kicsit háttérbe szorult, szerepe lehet annak, hogy volt egy időszak, úgy 1956 előtt, amikor József Attila rovására a lobogóknak Petőfi mellett Adyt is lobogtattuk, de közben József Attilát nagyon is egyoldalú kritikával szemléltük. Szinte fellélegzésként hatott az, hogy ismét a teljes József Attilát vallhatjuk magunkénak, és erre vetették rá magukat az emberek.

Úgy szól a következő kérdés, hogy melyek azok a vonásai Ady életművének, amelyek ma is aktuálisak, és mit látok belőlük elavultnak. Nem hiszem, hogy bármit is elavultnak láthatnék. Természetesen vannak olyan versei, amelyek sajtát átlaga alatt maradnak. Minden nagy alkotónak vannak ceruzajegyzetei, tréningmunkái, újjgyakorlatai. Ezek elavultak azért, mert már a megírásuk idején is gyengébbek voltak a jóknál. De én úgy érzem, hogy még stílusának külső vonásai sem avultak el, önmagán belül. Olyan értelemben elavultnak tekinthetők, hogy ezt a hangot ma megütni epigonizmus volna, vagy természetellenes modor, de az ő hőfokán és az ő mondanivalójával ez így egészében időszzerű és korszerű. Úgy értem én ezt, hogy még a szóhasználatában sem látok elavult vonásokat, inkább csak egyéni, hozzátapadó és tőle elválaszthatatlan vonásokat, tehát költészetének nincsenek olyan elemei egyelőre még, mint mondjuk a XVIII—XIX. század egynémely költőinél a nyelviileg is ma már elviselhetetlenül elavult fordulatok. Életművének tartalmi vonásai pedig végképp nem elavultak. Talán egyet emelnék ki, amely még határozottan nem fogalmazódott meg. Sokat gondolkoztam a cikkek olvasán is és versei újraolvasása közben is azon, hogy Ady politikusságának — nem szeretem azt a szót, hogy közéletiség, mert annak bármiféle töltése lehet és főlöszlegesen eufémisztikus —, tehát Ady forradalmiságának mi az a varázsa,